

DEFINIȚIA NEESENȚIALISTĂ ȘI PROBLEMA TIPURILOR NATURALE

Paul Kun

Ipozeza generală: principiul identității este în criză. Lucrul acesta este valabil în special pentru gândirea și reprezentările sociale. Postmodernismul a atacat tocmai acest principiu. Motivul principal ar fi faptul că esențialismul se sprijină pe acest principiu. Urmarea: încercarea de a găsi o abordare care să nu fie esențialistă. Eșecul acestei tentative explică revenirea în forță – mai ales în teoria socială – a preocupării pentru identitate. Majoritatea preocupărilor actuale se orientează în 3 direcții principale:

1. revenirea la vechea paradigmă esențialistă și identitară
2. căutarea unei căi de compromis între identitate și neesențialism
3. continuarea demersului deconstructiv postmodernist de critică a celor două concepte.

Există o legătură foarte puternică între identitate și clasă. În mod curent, identitatea exprimă apartenența unui individ la o clasă. Esențialismul făcea ca atât identitatea cât și clasa să apară ca fiind realități de sine stătătoare, incontestabile, justificarea epistemologică fiind secundară și, oarecum, parazită. Odată ce realitatea lor efectivă era deasupra oricărei îndoieli, faptul că existența lor putea fi justificată prin utilitatea cognitivă era ceva secundar. *Homo sapiens* există pentru că trăsăturile esențiale ale acestuia, care definesc atât identitatea individuală cât și pe cea a clasei sunt *intrinseci, efective, reale, determinate*. Existența lor este necesară, suficientă și universală. Există criterii foarte clare după care putem determina care dintre trăsăturile unui individ (sau ale unei clase) sunt esențiale. Numărul lor este, în general, limitat, una, maximum două. În cazul omului, raționalitatea.

DEFINIȚIA NEESENȚIALISTĂ ȘI PROBLEMA TIPURILOR NATURALE

În momentul în care esențialismul a fost pus în discuție, realismul în privința efectivității identității și a apartenenței lucrurilor la clase naturale a intrat în criză. Caracterul esențial (adică necesar, suficient și universal) al trăsăturilor definitorii a fost pus în discuție și, odată cu el, și efectivitatea identității individuale și a clasei. De fapt, prin renunțarea la esențialism, atât noțiunea de „identitate” cât și cea de „clasă” (sau „clasă naturală”) au intrat în criză. Cel mai bun exemplu: genetica a renunțat, *de facto*, atât la identitate cât și la „specie”: explicația genetică pleacă de la raportul dintre codul genetic și individul purtător: ultimul fiind mijlocul prin care primul se reproduce. Termenul biologic de „specie” este definit, astfel, într-o manieră „demografică” (empirică) prin capacitatea de a avea urmași.

Dacă declinul conceptului de „identitate” a avut repercusiuni mai mult în filozofie și în științele omului, cel al conceptului de „clasă” a afectat și științele naturii. Rațiunea acestui declin este reprezentată de faptul că scopul tradițional al explicației științifice este de a stabili conexiuni cauzale cu caracter necesar, repetabil și universal între clase de lucruri. Există o solidaritate între relația de explicație cauzală și existența claselor naturale. Dacă acestea din urmă sunt scoase din explicație și înlocuite cu indivizi, explicația devine una conjuncturală, contextuală, este mai mult o *descriere* a unei situații particulare cât o *explicație* în sens tradițional. Cu alte cuvinte, clasele permit *generalizarea* anumitor descrieri ale unor situații particulare prin presupunerea existenței unor situații suficient de apropiate de situația descrisă pentru a li se aplica același tip de descriere cauzală. David Hume¹ este primul care a sesizat legătura care există între „clasă” și „cauzalitate”. El este și primul care a formulat dubii de natură neesențialistă cu privire la posibilitatea efectivității claselor naturale. Immanuel Kant este cel care a mutat problema din câmpul ontologiei în cel al epistemologiei. Hume avertiza asupra mecanismului psihologic (obișnuința) care este răspunzător de generalizările inductive care ne conduc la concluzia cauzalității (Fenomenul individual A se

produce înaintea fenomenului individual B, deci clasa de fenomene A se produce înaintea clasei de fenomene B, deci A e cauza lui B).

De aceea, renunțarea la esențialism a avut drept consecință căutarea unui tip de definire care să permită în continuare clasificarea lucrurilor ca aparținând unor tipuri. Astfel, importanța cognitivă a claselor a trecut pe primul loc în raport cu existența lor efectivă. Este mai important faptul că prin intermediul lor putem să dăm o bază solidă acțiunii noastre decât „corespondența” lor cu „stările de fapt” obiective.

În câmpul științelor sociale disputa dintre esențialism și neesențialism s-a conturat ca opoziție între biologism și sociologism: deoarece biologia actuală este centrată pe conceptul realist de „cod genetic” – acesta fiind perceput drept o „esență” a ființei vii -, în timp ce sociologia construiește explicații contextualizate în care factorii exteriori individului („sociali”) joacă rolul principal.ⁱⁱ

Sociologismul are avantajul de a folosi termenul de „clasă” într-un sens empiric și cognitiv ca „o mulțime de indivizi constituită *ad-hoc* pe baza unui criteriu produs de cercetător”ⁱⁱⁱ. Problema „realismului” cade, astfel, în afara preocupării cercetătorului, el fiind preocupat exclusiv de valoarea cognitivă a criteriului de clasificare propus, adică de măsura în care acesta permite o descriere cu valoare explicativă a membrilor mulțimii în cauză.

Renunțarea la esențialism nu este lipsită de dificultăți, principala fiind legată tocmai de credibilitatea științifică a cercetării în cauză: în ce măsură avem de-a face cu cercetarea unui fenomen *real* sau cu un *construct* al imaginației cercetătorului? În *Mediterrana*, istoricul Fernand Braudel, afirma că avem de-a face cu un construct teoretic, dar cartea încerca să descopere un fundament real pentru acesta. Cu alte cuvinte, antiesențialismul se auto-subminează în măsura în care vrea să se autorizeze ca discurs științific. Scriitorul italian Italo Calvino a încercat să elibereze antiesențialismul de această „slăbiciune” realist-științifică, militând pentru o atitudine narativă pură: în culegerile sale de povestiri „T”

DEFINIȚIA NEESENȚIALISTĂ ȘI PROBLEMA TIPURILOR NATURALE

el operează o fuziune între structurile tradiționale ale basmului (structuri pur narrative) și teorii ale fizicii contemporane. Suntem, astfel, condamnați să reducem metanarațiunile științifice la „basmе pentru copii” ?

Studiu de caz

Paula Kamen, *Her Way. Young women remake the sexual revolution*, New York University Press, 2000.

Autoarea oscilează conceptual și explicativ între cele două paradigme, esențialistă și neesențialistă. Astfel, ea distinge între „revoluție sexuală” și „evoluție sexuală”, primul termen fiind asociat unei „schimbări temporare a comportamentului sexual” în vreme ce ultimul este asociat unei „schimbări durabile dar lente și inaparente”. Dacă anii 60 și 70 au fost caracterizați de revoluția sexuală, astăzi avem de-a face cu procese ce țin mai curând de evoluția sexuală. A vorbi, însă de „evoluție”^{iv} în acest context, trimite la o viziune esențialistă a unei „dezvoltări lente a unei esențe” care duce la apariția unei noi specii, a unui nou tip. O serie de scandaluri cu conotații sexuale, dar nu numai, au făcut-o să tragă concluzia apariției unei noi „rase de femei”^v reprezentată de nume ca Monica Lewinski, Prințesa Diana, Paula Jones, Madona, Sinéad O’Connor.

Ea vorbește de opoziția dintre aceste reprezentante ale noii feminități și cei ai „corectitudinii sexuale”, de fapt ai „masculinității”. Noua feminitate a impus teme noi ca aceea a violului, a hărțuirii sexuale sau a bisexualității. Acest nou model nu trebuie confundat cu feminismul, consideră autoarea, motivul principal fiind faptul că este vorba mai curând de o atitudine extrem de individualistă cât de una „politică”. Autoarea remarcă, în mai multe rânduri, că noua feminitate este, în anumite privințe (libertatea sexuală asumată, folosirea sexualității în atingerea unor

scopuri personale, tendința de a controla în și prin raporturile sexuale), mai apropiată de masculinitate decât de feminitate.

Această nouă feminitate își asumă o poziție de dominație sexuală: noile reprezentante ale feminității refuză să fie controlate de bărbați și își impun regulile. În sprijinul acestei idei, autoarea îl citează pe criticul de cinema Stephen Holden de la revista New York Times: „La mai mult de 40 ani după ce James Dean a inventat, în „Rebel fără cauză”, imaginea unui erou adolescent rebel – un puști drăguț în căutarea identității sale – aceasta a început să se estompeze din centrul mitologiei adolescenților. În filme ca și în muzica pop, atenția s-a mutat de pe puterea băiatului pe cea a fetei.”^{vi} Citatul merită mai multă atenție, pentru că el ne spune și că identitatea feminină este, astăzi, mai preocupantă decât cea masculină. Mai mult, dacă imaginea anterioară era una „de criză”, a unei masculinități „subminate”^{vii}, noua feminitate propune imaginea unei feminități agresive, dominante, posesive, în final, triumfătoare^{viii}. Cu alte cuvinte, imaginea unei masculinități în criză este înlocuită cu cea a unei feminități victorioase. Dacă ne gândim la raportul simbolic dintre un președinte slab ca Bill Clinton sau Bush Jr. și un secretar de stat ca Madeleine Allbright sau Condoleeza Rice înțelegem că avem de-a face mai puțin cu o substituție cât cu o răsturnare a raportului dintre cele două imagini: femeia puternică ocupă centrul imaginii, bărbatul (slab) fiind marginalizat.

Un exemplu sugestiv al acestei noi feminități este reprezentat de eroinele serialului *Sex and the City*, „patru femele alpha”, „femei mature (aproximativ 30 de ani), profesional puternice, care caută bărbați numai pentru raporturi sexuale”^{ix} “Tocmai am făcut sex ca un bărbat, declară personajul interpretat de Sarah Jessica Parker...Am plecat simțindu-mă plină de forță, puternică și incredibil de vie”.^x Un alt personaj emblematic pentru acest tip nou de feminitate este cel interpretat de Sharon Stone în *Basic Instincts*. La noi, Elena Udrea sau Mona Muscă ar fi astfel de femei. Autoarea dă un nume acestui nou tip de femei care trădează o paradigmă biologică : „*superrats*” Termenul nu are o

DEFINIȚIA NEESENȚIALISTĂ ȘI PROBLEMA TIPURILOR NATURALE

semnificație morală, ci una de ordin etologic: șobolanii au un comportament foarte agresiv, orientat către dominare, etc. Prefixul „super” are o semnificație cantitativă, noile reprezentante ale feminității prezentând trăsături de agresivitate și aviditate într-o măsură exagerată.

Nu voi prezenta întreaga teorie a autoarei, ci mă limitez la a evidenția lipsa unei abordări coerente, din punct de vedere conceptual, care încearcă să fie cât mai „descriptivă” uitând că „numele” (evoluție, superșobolani, femele alpha) trag după ele și sensurile cu care au fost folosite deci și teoriile care au legitimat aceste sensuri, rezultatul fiind un tablou eterogen, incoerent. Descriptivismul nu ne poate „elibera” de sarcina dificilă de a ne defini în mod cât mai riguros termenii și de a determina „rețeaua conceptuală” adecvată paradigmei în care ne construim descrierea.

NOTE

ⁱ Tot Hume a formulat îndoielei empirice relative la efectivitatea identității subiective.

ⁱⁱ Ne putem întreba, totuși, în ce măsură sociologismul nu este, el însuși, o formă mai rafinată de esențialism, în măsura în care este reduționist.

ⁱⁱⁱ Cercetările sociologice nu urmăresc să determine ceva “absolut” despre ființa umană, ci „dinamica unor fenomene sociale” cum ar fi navetismul, aculturarea, etc.

^{iv} Termen împrumutat din biologie

^v Sintagma aparține lui Nancy Friday, *Women on Top*.

^{vi} Op.cit., p. 32.

^{vii} Eroul lui James Dean este un revoltat exact împotriva *conținutului* tradițional al masculinității: el este un marginal, un „perdanț” (looser) înconjurat de alți perdanți, dezamăgit de adulți și, în egală măsură, dezamăgindu-le așteptările, instabil emoțional, eratic.

^{viii} Ambele imagini polemizează cu conținutul classic al feminității și, respectiv, masculinității, dar în timp ce noua imagine a masculinității este depresiv-defensivă, cea a feminității este ofensiv-maniacală.

^{ix} Op.cit., p. 33.

^x Idem